

Aleksander Lorenčič

# PROUČEVANJE GOSPODARSKE TRANZICIJE – IZZIVI, ZAGATE IN REZULTATI

## Izvleček

V pričujočem prispevku avtor predstavi izzive, zagate in spoznanja, s katerimi se je soočal pri raziskavi in proučevanju slovenske gospodarske tranzicije. Cilj raziskave, ki velja za ‚pionirsko‘ na področju zgodovinopisja, je bil analitično interpretirati proces gospodarske tranzicije in poudariti njene temeljne posebnosti, zakonitosti, nosilce ter rezultate. Rezultat raziskovanja je znanstvena monografija in številni znanstveni ter strokovni članki s področja gospodarske tranzicije.

## Ključne besede

Slovenija, osamosvojitve, gospodarstvo, tranzicija

V zgodovinopisju poznamo le malo tako jasnih in časovno natančno zamejenih prelomnic, kot jo v slovenski zgodovini predstavlja leto 1991. Z razglasitvijo samostojnosti in neodvisnosti smo Slovenci lastno usodo prvič popolnoma prevzeli v svoje roke, zato si to obdobje, kar zadeva raziskave znotraj zgodovinopisja, vsekakor zasluži posebno pozornost. Kljub za zgodovinopisje kratkemu obdobju dveh desetletij in procesom, med katerimi še danes niso vsi zaključeni, je to obdobje, ki ga je treba z metodo zgodovinopisja sistematično raziskovati.<sup>94</sup> Proučevanje omenjenega obdobja, ko moramo zaradi tako imenovane historične distance računati na več dejavnikov, ki vplivajo na znanstveno raziskovanje in predstavljanje dogajanja, od vprašanja virov, dokumentacije do vpliva politike, v marsikateri državi ni več novost. Pomenu in vlogi gospodarske zgodovine kot poddiscipline oziroma specifične zvrsti znotraj historične znanosti se ne namenja veliko pozornosti. Tudi sicer je bilo gospodarsko zgodovinopisje dolga desetletja na obrobju zanimanja strokovne javnosti. V devetdesetih letih 20. stoletja je prišlo do prestrukturiranja gospodarskega zgodovinopisja, kar je sovpadalo z nastopom mlajših raziskovalcev. Pravzaprav sta se samo z gospodarsko zgodovino sistematično in aktivno ukvarjala le dva raziskovalca, Žarko Lazarevič in Jože Prinčič, oba sodelavca Inštituta za novejšo zgodovino.<sup>95</sup> Ravno Inštitut za novejšo zgodovino je bil tisti, ki se je odločil, da se začne sistematično ukvarjati tudi z obdobjem po letu 1990 in je s tem namenom zaposlil dva mlada raziskovalca. Rezultat te odločitve je med drugim znanstvena monografija *Prelom s starim in začetek novega: Tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990–2004)*, ki predstavlja pomemben prispevek za slovensko gospodarsko zgodovinopisje.<sup>96</sup>

Pisati o slovenski gospodarski tranziciji kot zgodovinar je bilo vse prej kot lahko delo, a mi je predstavljalo velik izziv. Strinjam se z Ivanom T. Berendom, ki je leta 2009 v predgovoru svoje knjige zapisal, da je o dogodkih iz sedanosti oziroma o »nedokončani sedanosti« pisati tako, kot da bi »streljal na premikajočo se tarčo«. <sup>97</sup> Dejstvo je, da vsak, ki prebira časopisje ali gleda dnevno-informativne oddaje, ve, da smo bili zadnja leta tako rekoč vsak dan »bombardirani« s številnimi informacijami, ki so se tako ali drugače navezovali na gospodarsko tranzicijo oziroma njene posledice. Poleg tega je na trgu ogromno literature in člankov, poljudnih, strokovnih in znanstvenih, ki celostno ali po posameznih problemih

94 Lorenčič, *Slovensko gospodarstvo med tranzicijo in globalno krizo*, str. 311–312.

95 Lazarevič, *Identitetne zadrege slovenskega ekonomskega zgodovinopisja*, str. 38.

96 Lorenčič, *Prelom s starim in začetek novega*.

97 Berend, *From the Soviet Bloc to the European Union*, str. 14.

obravnavajo proces gospodarske tranzicije. Priznati moram, da si je bilo v tej množici podatkov, ki so si pogosto nasprotujoči (tudi ekonomska stroka je v mnenjih pogosto deljena), zelo težko ustvariti relevantno, celostno podobo o tako kompleksnem procesu, kot je gospodarska tranzicija. Kar zadeva metodološke prijeme, drži, da zaradi zakonskih omejitev glede dostopa do arhivskega gradiva raziskava in spoznanja v pretežni meri ne temeljijo na klasičnih zgodovinskih (arhivskih) virih, a je jasno, da je bilo glede na dosedanje raziskovalne izkušnje, kar zadeva čas po osamosvojitvi Slovenije, klasično metodo proučevanja zgodovinskega gradiva treba nadgraditi še z novimi metodološkimi prijemi. Eden izmed razlogov je tudi razmah informacijske in komunikacijske revolucije po letu 1990, s čimer je do najrazličnejših virov mogoče dostopati hitreje (npr. digitalizacija najrazličnejših dokumentov), hkrati pa je omenjena revolucija sprožila nastanek novih gospodarskih panog. Drugi razlog tiči v dejstvu, da so bili po letu 1991 svoje gradivo arhivom v določenem roku po zakonu dolžni predati le državni organi in institucije, katerih dokumentacija pa je bolj ali manj dostopna že danes. Poleg tega je znano, da je bilo mnogo gradiva uničenega ali iz malomarnosti ali zavestno; npr. gradivo številnih podjetij. Zanimiv je tudi podatek, ki ga je navedla arhivistka iz Pokrajinskega arhiva Maribor, Gordana Šoveješ, ko se je spraševala, kje se nahaja dokumentarno gradivo prekmurskih podjetij, ki so v devetdesetih letih šla v stečaj. Poizvedovanje pri različnih stečajnih upraviteljih in bivših direktorjih podjetij arhivistki ni prineslo novih informacij, »ne vemo« pa je bil največkrat slišan odgovor. Tudi za zakone se odgovorni niso zmenili. »Kam bi pa le prišli, če bi upoštevali vse zakone in pravilnike!« je arhivistki odgovoril neki direktor. Pri tem se moramo zavedati, da prekmurski primer vsekakor ni edini in da je, kot je leta 2003 zapisala arhivistka Šoveješ, »splošno znano, kako množično uničujejo gradivo nekdanjih podjetij v družbeni lastnini še danes«. <sup>98</sup> Podobno se je godilo s partijskim gradivom oziroma gradivom CK ZKS. Številni občinski komiteji (18, natančno) niso predali svojega gradiva. Kot je zapisala Darinka Drnovšek iz Arhiva Republike Slovenije, so nekateri »dokumentacijo enostavno uničili v strahu, da bi v novih političnih razmerah te arhive kdo izkoristil«, spet drugi so vse skupaj nekam odložili (v kleti ali na podstrešja) in »nova vodstva niso želela imeti opravka s tem«. <sup>99</sup> Arhivisti bodo po povedanem imeli veliko in težko delo, da bi arhivsko gradivo iz časa tranzicijskih sprememb v čim bolj zadovoljivi obliki končalo v arhivih – vsaj večji del tistega, kar ni bilo uničeno. Ker je problem tranzicije izrazito multidisciplinaren, je bil tudi metodološki pristop izrazito interdisciplinaren. Kot

98 Šoveješ, Arhivsko gradivo prekmurskih podjetij, str. 59–61.

99 Drnovšek, Partijsko gradivo v času tranzicije, str. 67–70.

zgodovinar sem dal prednost ustaljeni metodi zgodovinske stroke, se pravi, da sem na podlagi podrobnega proučevanja vseh mogočih in razpoložljivih virov, predvsem pa ob njihovi kritični analizi, skušal ugotoviti, soočiti in potrditi čim več materialnih dejstev zadevnega procesa. Upoštevane so bile ekonomske, politološke, sociološke, pravne in antropološke konceptualizacije vsebinskih, teoretičnih in metodoloških osnov proučevanja tranzicije. Monografija se dotika vseh temeljnih procesov gospodarske tranzicije. S posameznimi problemi in procesi tega obdobja se je sicer do zdaj že ukvarjala predvsem ekonomska stroka, vendar ne tako, kot je problem gospodarske tranzicije predstavljen v tem delu. Monografija je, kot rečeno, pisana v skladu s pravili zgodovinske stroke, pri čemer gre za celovit prikaz problema gospodarske tranzicije. To pomeni, da so vključeni vsi relevantni vidiki, saj lahko le tako dejansko pričakujemo celovito in verodostojno rekonstrukcijo kompleksnosti gospodarske tranzicije.

Kar zadeva sklepe in rezultate raziskave, ki zadevajo moje proučevanje gospodarske tranzicije, bodisi v posameznih prispevkih bodisi v monografiji *Prelom s starim in začetek novega*, je dejstvo, da bi z današnje perspektive in z novimi spoznanji kaj zapisal drugače, a ravno to je bistvo raziskovanja in zgodovinopisja kot takega; gre za živ proces, ki obstoječa spoznanja znova in znova nadgrajuje ob novih. Pri razumevanju gospodarske tranzicije se mi zdi bistveno, da raziskovalec razume proces in ga postavi v širši kontekst. Če vzamemo za primer izhodišče oziroma vzroke za družbenopolitične in gospodarske spremembe, se moramo zavedati, da je bil to, gledano v širši perspektivi, čas razpada Sovjetske zveze, razpada bipolarne delitve sveta in izpetosti socializma. Znotraj Jugoslavije pa so politična, mednacionalna, kulturna in gospodarska nesoglasja pripeljala do zelenega cilja – osamosvojitve Slovenije in prehoda v kapitalistični sistem. Pri raziskavi gospodarske tranzicije mi je kot raziskovalcu danes jasno tudi dejstvo, da gre tudi v primeru kapitalizma za vzročno-posledičen proces in da se Slovenija nikakor ne more izogniti zunanjim vplivom, od katerih je ne nazadnje odvisna. Gospodarske krize so sestavni del gospodarskega življenja, obe krizi, s katerima se je Slovenija soočala v zadnjih 25 letih – tranzicijska in aktualna, sicer nimata istih vzrokov za nastanek, so pa njune posledice za prebivalstvo podobne – stečaji številnih podjetij, brezposelnost, težave bank itd. Kriza, ki je privrela na plan leta 2008, je tretja velika kriza v zadnjem stoletju in pol. Če primerjamo krizo, ki je v dežele s slovenskim prebivalstvom udarila po zlomu dunajske borze leta 1873, krizo, ki je bila posledica borznega zloma na Wall Streetu leta 1929, in aktualno, je dejstvo, da imajo vse svoj izvor v finančnem sektorju, saj so posledica finančnih, kreditnih in investicijskih špekulacij, vse pa so izbruhnile po

času izrazito pozitivnih finančnih in gospodarskih trendov. Glavna razlika med tranzicijsko in svetovno finančno in gospodarsko krizo je bila v tem, da je imela tranzicijska regionalne, zadnja pa globalne razsežnosti. Slovenija je leta 1991 vstopila v svet kapitalizma, ki je prav tako doživeljal določene spremembe, ki so ne nazadnje privedle do izbruha zadnje velike krize. Če pogledamo dogajanje v širši perspektivi, ugotovimo, da je v polju kapitalizma zlasti po izbruhu naftne krize leta 1973 prišlo do velikega premika v miselnosti in do prepričanja, da vloga države in intervencionizem nista ključna oziroma pomembna za gospodarstvo. Zgodil se je neoliberalizem, ekonomskopolitična paradigma, ki zagovarja čim manjšo vlogo države v gospodarstvu. Ekonomist Davorin Kračun meni, da je ta dobil uradno politično podporo z nastopom predsednika Reagana v ZDA in svoj vrh dosegel konec osemdesetih let minulega stoletja s tako imenovanim washingtonskim konsenzom, ki je predstavljal recept za tranzicijske države.<sup>100</sup> »Neoliberalistična ekonomskopolitična paradigma je bila v teh pogojih dokaj uspešna, tudi zato, ker je sovpadala z razpadom vzhodnega bloka in s širitvijo svetovnega trga na nekoč neosvojljive trdnjave Rusije in Kitajske«, meni Kračun. Poleg tega pa sta po njegovem mnenju informacijska in komunikacijska revolucija odprli možnosti za povsem nove gospodarske panoge.<sup>101</sup> Podobnega mnenja je tudi Ivan T. Berend, primerjalni zgodovinar srednje in vzhodne Evrope, ki meni, da se je kapitalizem spremenil in od sedemdesetih let preteklega stoletja vsekakor ni več isti. »Razvite evropske države so se deindustrializirale, industrija je izgubila svoj pomen, v najrazvitejših zahodnih državah samo še 18 odstotkov aktivnega prebivalstva dela v industriji. Finančni sektor z bankami, finančnimi institucijami, zavarovalnicami in nepremičninskim sektorjem raste šestkrat hitreje kot realna ekonomija in njegova sredstva so trikrat, štirikrat večja od celotnega bruto domačega produkta Evropske unije. Govorim o deindustrializiranem, pretirano finančno obvladovanem gospodarstvu, ki je bilo zelo krhko, dovzetno za finančno paniko, ki se je zgodila. Od leta 1980 naprej je bil celoten sistem dereguliran: vsa regulativa, ki je bila uvedena v tridesetih letih in po drugi svetovni vojni z brettonwoodskim sporazumom, z lekcijski velike depresije vred, je bila eliminirana. Neoliberalizem je bil prepričan, da je rešil probleme kriz, da jih ne bo več. Vodilni ekonomisti chičaške šole so vladam svetovali, da prisilnega jopiča regulacije ne potrebujemo več«, meni Berend.<sup>102</sup> Pred 25 leti se v Sloveniji nismo zavedali, kaj bo prehod v kapitalizem v celoti prinesel. Tudi kapitalizem se je v tem obdobju v določenih

100 Ploj Ratajc in Čokl, Intervju z Davorinom Kračunom, str. 3–5.

101 Prav tam, str. 3.

102 Vidmajer, Intervju z Ivanom T. Berendom, <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/zgodovinar-ivan-t-berend-krizo-je-povzrocila-periferna-mentaliteta.html>.

pogledih spremenil. Prevladuje finančni kapitalizem, ki še toliko bolj vpliva na socialne razlike in tekmovalnost. 25 let samostojnosti je relativno kratka doba in zdi se, da šele po toliko letih samostojne države spoznavamo negativne plati kapitalističnega sistema, od katerega smo ob osamosvojitvi toliko pričakovali. To se danes izrazito kaže kot nemoč in brezup ljudi. Pogosto je slišati, da smo v Sloveniji v ustavo zapisali, da uvajamo tržno gospodarstvo, zašli pa smo v kruto kapitalistično gospodarstvo. Zaradi romantičnih predstav je toliko težje sprejeti dejstvo, da se Slovenija leta 1991 ni samo osamosvojila, temveč je prešla tudi v kapitalistični sistem z vsemi pozitivnimi in tudi negativnimi lastnostmi, o katerih danes vsakodnevno poslušamo.<sup>103</sup>

### Viri in literatura

Berend, T. Ivan. *From the Soviet Bloc to the European Union. The Economic and Social Transformation of Central and Eastern Europe since 1973*. New York: Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

Lazarevič, Žarko in Aleksander Lorenčič (ur.). *Podobe modernizacije*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.

Lorenčič, Aleksander. *Prelom s starim in začetek novega. Tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990–2004)*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.

Lorenčič, Aleksander. Slovensko gospodarstvo med tranzicijo in globalno krizo (1990–2010). V: Mihelič, Darja (ur.). *Vizija raziskav slovenske gospodarske in družbene zgodovine*. Ljubljana: Založba ZRC, 2014, str. 311–325.

Lorenčič, Aleksander in Lojze Javornik. Slovenci imamo mitičen odnos do vsake državne tvorbe: Zgodovinar Aleksander Lorenčič o čudnosti čudenja liberalnemu kapitalizmu, slepega prevzemanja ideologije od starejših generacij in o slovenskem zaostajanju zaradi neenotnosti o temeljnih ekonomskih nalogah in odnosu do tujih naložb. *Finance, priloga Manager: revija za podjetne*, št. 24, 17. 6. 2016, str. 16–19.

Mravlja, Mija in Andrej Nared (ur.). *Arhivi in arhivsko gradivo v času tranzicijskih sprememb/Infoarh*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2003.

Ploj Ratajč, Sonja in Vanessa Čokl. Intervju z Davorinom Kračunom. *V soboto/Večer*, 28. 7. 2012, str. 3–5.

Vidmajer, Saša. Intervju z Ivanom T. Berendom. *Delo: Sobotna priloga*. Dostopno na: <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/zgodovinar-ivan-t-berend-krizo-je-povzrocila-periferna-mentaliteta.html> (25. 3. 2012).

<sup>103</sup> Svoje videnje razvoja v 25 letih samostojne države sem na kratko strnil tudi v intervjuju za časnik *Finance*. Lorenčič in Javornik, Slovenci imamo mitičen odnos do vsake državne tvorbe, str. 16–19.